

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ראה, תשס"ט
מספר 822מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"את הנכרי תגש" – מצוות עשה?

ר' משה בן מימון (רמב"ם) ור' משה בן נחמן (רמב"ן) נמנים עם הדמויות החשובות ביצירה היהודית. הרמב"ם הרציונליסט והרמב"ן המיסטיקן נבדלו זה מזה בהשקפת עולמם, וכל אחד מהן ייסד אסכולה מנוגדת לזו של האחר. חכמים אלו התעמתו גם בשאלות הלכתיות רבות, אולם ההתנגשות החזיתית ביניהם התרחשה סביב מניין המצוות. הרמב"ם יצא מנקודת הנחה שתרי"ג הוא מספר מחייב. לשם כך כתב את ספר המצוות שבו התווה את עקרונות הסיווג של מניין המצוות וקבע את הציוויים הנכללים ברשימה זו. הרמב"ן ערער על חשיבות מניין התרי"ג,¹ וכמקובל בימי הביניים, כתב חיבור השגה על ספר המצוות.

אחת מנקודות המחלוקת החשובות בין הרמב"ם לרמב"ן בדבר מניין המצוות היא כיצד יש למנות 'לאו הבא מכלל עשה' – איסור המשתמע מתוך הוראה חיובית. התלמוד קובע: "ולאו הבא מכלל עשה - עשה" (יבמות, נד ע"ב). הרמב"ם הסיק מאמירה זו שיש למנות לאו מסוג זה במניין מצוות העשה. לשיטתו, הכללת מצווה במניין העשה היא הגדרה הלכתית שאינה מלמדת בהכרח על אופי הציווי. אבל הרמב"ן טען בהשגותיו שרק ציווי המוביל לפעולה אקטיבית יש למנותו כמצוות עשה: ובלאו הבא מכלל עשה שהוא עשה לפי קבלתנו, ואלו וכיוצא בהם מנאם הרב בכלל רמ"ח מצוות עשה... ובעל ההלכות לא מנאן מפני שאין בהם קום עשה.²

הרמב"ן התעמת עם הרמב"ם גם בשאלת ההגדרה של ציווי כ'לאו הבא מכלל עשה'. מחלוקת זו מתבטאת בפרשנות של פסוק מפרשתנו: "את-הנכרי תגש וְאִשֶּׁר יִהְיֶה לְךָ אֶת-אֲחִיךָ תִּשְׁמַט יָדְךָ" (טו:ג); ומפרשת 'כי תצא': "לְנֹכְרִי תִּשְׁיַךְ וְלְאֲחִיךָ לֹא תִשְׁיַךְ" (דב' כג:כא). הרמב"ם ראה בפסוקים אלו ציווי מחייב מהשורה ומנה אותם במניין מצוות העשה בספר המצוות. לדעתו, יש פסוקים בתורה המחייבים כל יהודי להלוות לגוי בריבית ולוודא את החזר החוב:

מצוה קמ"ב היא שצונו לנגוש הנכרי ולהכריחו לפרוע חובו... והוא אמרו יתעלה את הנכרי תגוש, ולשון הספרי "את הנכרי תגוש זו מצוות עשה" (קמב); "המצוה הקצ"ח היא שצונו לבקש רבית מן

¹ י' טברסקי, מבוא למשנה תורה לרמב"ם, ירושלים תשנ"א, עמ' 22 הע' 37; מ' הלברטל, על דרך האמת: הרמב"ן ויצירתה של מסורת, ירושלים תשס"ו, עמ' 22 הע' 15.

² ספר המצוות לרמב"ם והשגות הרמב"ן, השורש השישי, מהד' ח"ד שעוועל, ירושלים תשמ"א, עמ' פ. ראה גם: מצוות עשה, לח, עמ' קעה. הנחה זו שאב הרמב"ן מהשגת הראב"ד למניין המצוות הפותח את המשנה תורה: "להשבע בשמו... א"א אינה מן המנין, אלא בא להזהיר שלא ישבע באל אחר, ואולי אמר זה דלאו הבא מכלל עשה עשה" (מצוות עשה, ז). ראה גם: השגות הרמב"ן, מצוות עשה, ז, עמ' קסד-קסה. דוגמא נוספת השווה: השגות הראב"ד, עשה קמו = השגות הרמב"ן, שורש א, עמ' כד.

הגוי ואז נלוה לו, עד שלא נועילהו ולא נעזור לו, אבל נזיקהו... והוא אמרו ית' לנכרי תשיך, שבא בפירוש המקובל שזה מצות עשה, ולשון ספרי "לנכרי תשיך מצות עשה"³.
ואולם הרמב"ן טען בפרשתנו שמוקד הציווי רק משתמע מפסוק זה – לא לגבות ריבית מיהודי, והלוואה בריבית לגוי היא פעולת מותרת אך אינה מחויבת:

את הנכרי תגוש... ופירושו מצות עשה באחיך, הנכרי תגוש ולא אחיך, ולא שובא מכלל עשה עשה... והרב ר' משה עשאן שתייהן מצות ממש, לנגוש את הנכרי ולהלוותו בריבית, טעה בלשון הזה... ודבר ברור הוא.⁴

ראוי להדגיש שלבד מן הממד ההלכתי התיאורטי, השגת הרמב"ן משקפת ככל הנראה גם רקע סביבתי שונה מזה של הרמב"ם. בעולם המוסלמי, שלא כבנוצרי, לא שררה עוינות קיצונית נגד יהודים המלווים בריבית. לפי חוקי האסלאם ריבית אסורה, אולם נתינת אשראי בידי יהודים נחשבה חלק לגיטימי מהפעילות המסחרית, וייתכן שמגורים בשלטון מוסלמי הם שאפשרו לרמב"ם לטעון שיש מצוות הלוואה בריבית לגוי.⁵ אבל בגירונה, עירו של הרמב"ן, חוקקו חוקי שטנה נגד הריבית היהודית,⁶ לכן נאלץ הרמב"ן להימנע מהעלאת טיעונים כאלה.⁷ הלחץ הסביבתי הוביל אותו לנסח הצדקה מוסרית להיתר של היהודים להלוות בריבית לשכניהם הנוכרים:

וביאר בכאן שיהיה רבית הנכרי מותר, ולא הזכיר כן בגזל ובגנבה כמו שאמרו גזל גוי אסור, אבל הרבית שהוא נעשה לדעת שניהם וברצונם, לא נאסר אלא מצד האחווה והחסד, כמו שצוה "ואהבת לדעך כמוך"... כי חסד ורחמים יעשה עם אחיו כאשר ילגנו בלא רבית ותחשב לו צדקה.⁸
הלחץ החיצוני נתן את אותותיו, ואם הרמב"ן ראה בהלוואה לגוי בריבית פעולה ניטרלית, הרי תלמידיו גילו יחס שלילי לנוהל זה וטענו לקיומה של מידת חסידות וחיוב מדרבנן בהימנעות מהלוואה לגוי בריבית.⁹

³ ספר המצוות לרמב"ם, עמ' רח, רל.

⁴ רמב"ן, דברים, טו, ג, מהד' ח"ד שעוועל, ירושלים תש"מ, עמ' תיג. ראה גם: ספר המצוות, השגת הרמב"ן, השורש השישי, עמ' פא. גם כאן פוסע הרמב"ן בעקבותיו של הראב"ד ראה: השגות הראב"ד, מניין המצוות, עשה קצח. הל' מלוה ולוה, ה, א.

⁵ מ"ר כהן, בצל הסהר והצלב: היהודים בימי הביניים, חיפה תשס"א, עמ' 78, 137, 139-146, 157-160, 165-166, 288. ראוי להדגיש שעמדת הרמב"ם אכן שירתה בתקופות מאוחרות את התעמולה האנטישמית. ראו: י' רוזנטאל, מחקרים ומקורות, ירושלים תשכ"ז, עמ' 265 הע' 50.

⁶ י' בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, תל אביב תשי"ט, עמ' 88-90, 180-181.
⁷ גם פרשני המקרא באירופה הנוצרית נזהרו מלטעון שהפסוק 'לנכרי תשיך' (דב' כג: כא) מחייב להלוות לגוי בריבית. ראו פירוש רש"י ור' יוסף בכור שור לפסוק זה. האמירה ל'נכרי תשיך' נידונה בפרשנות הנוצרית. ראו ש' סימנסון, הכס הקדוש והיהודים, תל-אביב תשנ"ד, עמ' 154. דבר זה בוודאי תרם לרגישות סביב הנושא.
⁸ רמב"ן, דב' כג: כ, עמ' תסא. רעיון זה שאב הרמב"ן מפירוש הרד"ק לתהילים (טו: ה). את דבריו מסיים הרד"ק באמירה המפורשת: "והרחבתי לך בזה כדי שתמצא בו תשובה לנוצרים".

⁹ יחס בית המדרש הקטלוני (צפון ספרד) להלוואה בריבית לגוי עבר כמה גלגולים במהלך התקופות. התלמוד במסכת בבא מציעא התחבט בשאלת הטלת סייגים על הלוואה לגוי. רב חייא טען שהיתר ההלוואה לגוי מוגבל לצורכי הקיום הבסיסי בלבד. רבינא הניח שאיסור ההלוואה נועד למניעת השפעה של גויים על יהודים, לכן רק תלמידי חכמים החסינים מהשפעות זרות יכולים להלוות. ולדעת רב הונא בתשובתו לרב נחמן יש להקדים הלוואה ליהודי להלוואה לגוי למרות הפסדי הריבית הכרוכים בכך, אולם ההלוואה עצמה מותרת לחלוטין: "לויין מהן ומלוין אותם בריבית... אמר רב חייא בריה דרב הונא, לא נצרכא אלא בכדי חייו, רבינא אמר הכא בתלמידי חכמים עסקינן, טעמא מאי גזור רבנן שמא ילמוד ממעשיו, וכיון דתלמיד חכם הוא לא ילמוד ממעשיו... עמי ונכרי עמי קודם... אמר רב נחמן אמר לי הונא, לא נצרכא דאפילו לנכרי בריבית ולישראל בחנם" (בבא מציעא, ע"ב - ע"א). הרמב"ן פסק לפי הדעה המכחישה את קיומו של איסור דרבנן להלוות לגוי וטען גם לאור הגישות המטילות מגבלות על ההלוואה שיש לצרף את השיטות השונות לקולא: "ומשמע דהלכתא כלישנא בתרא, דמתני לה לרב הונא בגוי בריבית ולישראל בחנם, ולהוא לישנא לא חזינן דגזור רבנן שמא ילמוד ממעשיו, לא בתלמיד ולא בעם הארץ... נקטינן כתרי לישנא דר' חייא ודרבינא לקולא, ולכדי חייו מותר לכל אדם, ותלמידי חכמים מותרין אפי' להעשיר, דלית לן למימר דפליגי, וכל כי האי גונא איסורא דרבנן הוא ולקולא נקטינן, וכל המחמיר עליו הראיה (רמב"ן, בבא מציעא, ע"ב, ד"ה מאי). שלא כגישה מקלה זו טען הרשב"א תלמידו שבמהדורת החידושים שלפניו ראה הרמב"ן מידת חסידות בהימנעות מהלוואה לגוי: "והרמב"ן ז"ל כתב נקיטנא כתרי לישני דר' חייא ורבינא לקולא, ובכדי חייו מותר לכל אדם, ותלמידי חכמים מותרים אפילו להעשיר, דלית לן למימר דפליגי, וכל כי האי גונא איסורא דרבנן הוא ולקולא נקטינן, וכל המחמיר תבא עליו ברכה ע"כ" (רשב"א, ב"מ, ע"א, ד"ה אמר). וכל המחמיר עליו הראיה שבנוסח לפנינו הפך ליוכל המחמיר תבוא עליו ברכה במהדורה לפני הרשב"א. התפיסה של הימנעות מהלוואה כמידת חסידות נוסחה בברור על ידי הריטב"א בשם מורו: "והנכון דהיא לאו איסורא ממש דאורייתא או דרבנן, אלא מידת חסידות בעלמא, וכענין שאמרו... ואסור להלוות את הגוי בריבית... מורי נר"ו" (ריטב"א, מגילה, כח ע"א, ד"ה תיתי).

ד"ר שלם יהלום
המחלקה לתלמוד

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע.

הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>. כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב:

sub parasha-l firstname lastname כאשר *first-name* ו- *last-name* הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.

מקור קטלוגי נוסף הדין בעניין הוא ספר ההפלאה. חלקים מספר זה בנויים על ספר היראה לר' יונה. ר' יונה הדגיש את המחויבות להלוות לעני: "ואל תקפוץ ירך מהלוות לעני בשעת דחקו, כי גדול המלוה יותר מן העושה צדקה, וצדקתו עומדת לעד, כי איננו חסר בדבר, ויחשוב כי לכמה נכרים הוא מלוה בלא רבית" (ספר היראה, מהד' ווילנא תרכ"ה, ד"צ ירושלים תשכ"ט, עמ' קעד). בקטע המקביל בספר ההפלאה נוספה הרחבה שאינה קיימת אצל ר' יונה, האוסרת ההלוואה לגוי בריבית: "ואל תקפוץ ירך מלהלות לעני, שגדול המלוה יותר מלר'... ועל הלוי ועל המלו', אמר דוד המלך ע"ה 'הון ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד', ואינו חסר יותר דבר, ויחשוב לכמה גוים לזה ברבית, שאמר דוד המלך ע"ה 'כספו לא נתן בנשך' אפי' לנכרי, כי בגלות שאתה תחתיו אין ליקח ממנו דבר, ורבית שנכתב לנכרי תשיך בזמן ששרו כפוף למעלה והוא כפוף למטה, הלא תרא' שכל מלוי' בריבית בגלות לסוף אינם מצליחים, זהו 'עושה אלה לא ימוט לעולם', ומכלל הן אתה שומע לאו שאם לא יקיים פרטיו, ימוט" (מהד' פרזעמישל תרמ"ד, ד"צ ירושלים תשל"ו, עמ' לה). ראוי להדגיש שמתוך מצוקה כלכלית שללו בעלי התוספות וחכמי אשכנז לחלוטין את הגישה הרואה חשש כל שהוא בהלוואה לגוי. רשימת מקורות ראו 'רוזנטאל, **מחקרים ומקורות**, עמ' 262-264, 268, 270.